

VINCZE ZOLTÁN

LÉTAY BALÁZS – DERÉKBA TÖRT RÉGÉSZPÁLYA

A kolozsvári régészeti iskola első nemzedékének munkássága – a tudományág gyors fejlődése és a gyakori politikai fordulatok ellenére – az eltelt évszázadban végig tudományos életünk állandó része maradt. A hivatkozások és a cefolatok ezt egyaránt tanúsítják. Pósta Béla új utakat taposó felismerései a magyar régészeti szakirodalom visszatérő témái voltak, s néhány éve az erdélyi köztudatban is ébredszik az iskolateremtő tudós emléke.¹ És a tanítványok? Roska Márton szakirodalmi útmutatója, az *Erdély régészeti repertórium*a és Buday Árpád *Római felirattana* máig megbecsült, forgatott kézikönyvek. Kovács István éremtani dolgozatai, ásatásai ma is a követendő példa erejével hatnak. Ferenczi Sándor és Herepei János szerteágazó érdeklődést tükröző írásai napjaink kutatói számára is hasznos adatokat, gondolatokat tartalmaznak. A felsorolásból hiányzik néhány név. Mindenekelőtt a Létay Balázsé. Nem a teljesítmény, az életmű, hanem a példa okán. Az alábbi sorok nem titkolt célja fénynyaládba öltöztetni a rejtőzködő életpályát.

A remény

Létay Balázs rövid életútja a székelység legnyugatibb szigetének egyik legnyugatibb helységéből, Aranyosrákosról indult. A falu a hegyek szorításából kiszabadult Aranyost dél felől kísérő lapos terasz és a Székelykő lábának találkozásánál, a mészkőóriás oldalában fakadó és a folyó felé igyekvő Rákos pataka partján fekszik. A tatárjárás után szervezett Aranyosszék legtöbb településéhez képest fiatalnak mondható. Neve nem szerepel a szék alapító oklevelében, sem az 1330-as évekbeli pápai tizedjegyzékben. Legrégibb említése – Rakus néven – 1357-ből való. Unitárius egyháza is csupán 1629-ben vált ki, zsinati döntéssel, a szomszédos várfalviból. Egyébként a két falu tájképileg összesimul, utcái régóta összenőttek, s néhány évtizede közigazgatásilag is egyesült. Erdők, legelők, szántóföldek, gyümölcsösök és veteményesek színes kavargása határozza meg a táj képét. Így volt ez egy évszázaddal korábban is. Ekkorra már a képzelet ro-

---

¹ Ferenczi István: *Pósta Béla, a múzeumszervező tudós*. Erdélyi Múzeum LXI(1999). 1–2. sz. 56–63. – Uő: *Pósta Béla*. Művelődés LIII(2000). 2. sz. 29–31. – Vincze Zoltán: *Pósta Béla-iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában*. Erdélyi Múzeum LXIV(2002). 1–2. sz. 25–44.

mantikus kódébe vezett az egykori harcos székely múlt, s helyét a belterjes gazdálkodást meghonosító paraszti világ foglalta el.²

Ebbe a táj meghatározta munkás emberi világba született bele 1888. október 31-én a kis Létay Balázs. Bátyjai, Domokos és Pál után Létay Lőrinc és Pálfi Julianna harmadik gyermekeként tartották keresztvíz alá a helybéli unitárius templomban. Leánnyal, Klárával zárult a gyermekáldások sorozata. Balázs valamelyest egészséget örökölt szüleitől, s minden jel arra mutatott, hogy – a család felmenőihez és ma is élő leszármazottaihoz hasonlóan – hosszú élet elébe néz.³

A tanulást korán elkezdte. A szerény gazdaság körül végzett, a gyermek erejéhez mért teendők nap mint nap feladták az új leckét, a rétek-legelők léptenyomon kínálták az élményeket. A betűkkel, számokkal a helybéli hatosztályos iskolában ismerkedett meg. Alkalmassint hatéves korában írták első osztályba. 1894-es adatokkal ugyan nem rendelkezünk, ám egy néhány évvel később készült jelentésnek köszönhetően hiteles kép alkotható a rákosi iskolázottság korabeli állapotáról. Eszerint az 1901/1902-es tanévben Rákoson a 6–12 éves korosztályba tartozó 87 gyermek közül 78 (90%) járt iskolába, a 13–15 éves 30 gyermek közül pedig 22 (73%). A 17 beiskolázatlan tanköteles „egy része szegénység miatt szolgálni kénytelen, más része nyo(mo)rult cigány” – teszi hozzá a Torda-Aranyos körüli unitárius egyházközségek tanügyi jelentése. Az összességében 85 százalékos rákosi iskolázottság – szélesebb összehasonlításban – nem tekinthető rossznak. Az 1897/1898-as tanévben az egyházkör 1312 tanköteles gyermekének 84 százaléka járt iskolába.⁴

Az alapfokú iskolázottság kielégítőnek tekinthető minősítése ellenére nem állíthatjuk, hogy Rákoson és a környéken figyelemre méltó jelenség lett volna a szellemi feltörekvés. A tordai polgári fiú- és a polgári leányiskolában, valamint a tanonciskolákban 40 „vidékről való”, unitárius vallásos oktatásban részesülő növendéket tartottak nyilván. Tehát egyházközségenként átlag csupán kettőt-hármat. Az idézett 1901/1902-es jelentés szerint pedig Rákosról felsőbb iskolába egyetlen tanuló járt. Létay Balázs volt ez az egy.

A Létayaknál nemcsak a hosszú élet volt családi örökség. Hagyománya volt annak a szokásnak is, hogy a legkisebb fiú magasabb tanulmányokat folytasson. Így történhetett meg, hogy az apai nagybácsi, Létai Máté teológiai tanulmányokra adta a fejét, s az unitárius egyházközség papjaként tért vissza szülőfalujába. 1928-ban árkos papként fejezte be 51 éves szolgálatát, s vele életpályáját. Anyai ági rokon, a várfalvi születésű Pálfi Márton a kolozsvári egyetemen ma-

---

² Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* V. Pest 1871. 184. – Coriolan Rusu: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. II. București 1968. 240. – Jakó Zsigmond: *Az Aranyos mente múltjából*. Művelődés XXIV(1971). 6. sz. 7–11. – Nagy Miklós: *Földművelő Aranyosszék*. Uo. 16–19.

³ A fenti és néhány későbbi családi és magánéleti adat közléséért szintén Létay Lajosnak tartozom köszönettel.

⁴ Az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára Kolozsvárott (a továbbiakban: UEGyLt) 345–1898, 233–1902.

gyar-német-latin szakos tanári oklevelet szerzett, s az unitáriusok kolozsvári kollégiumában kapott katedrát. Néhány más rákosi család is kínált példát a továbbtanulásra. A tanítói buzdítások alkalmával bizonyára vissza-visszatérő téma volt az öreg Biró Sámuel példája, akit esze és szorgalma jó fél évszázaddal korábban a kolozsvári kollégiumba vezetett. 1848 utolsó napjaiban felcsapott Kosuth-huszárnak, s Bem József seregében végigküzdötte a szabadságharc megannyi győztes és vesztes csatáját. A bukás után visszatért a kaszához, kapához, s „szegény földművesként” élte le életét. 1901-ben lejegyezte az emberpróbáló napok eseményeit: unokája „ebből megtanulhatja, hogy a nagyapja hogy szeretete a hazáját, hogy küzdött érte”.⁵

A családi hagyomány és a Biró Sámuel-féle példák vezethették a kis Balázs szüleit, amikor – a szorító szegénység miatt bizonyára nem kevés töprengés után, de a gyermek jó előmenetele és hajlandósága láttán – 1899-ben úgy döntöttek, hogy (megszakítva az elemi iskolát) fiukat a szélesebb távlatokat nyitó tordai polgári iskolába íratják.

A polgári iskolai tanuló

Tordán, az unitárius elemi iskolával összekapcsoltan, 1878 óta állami polgári fiúiskola működött, előbb öt, 1892-től négy osztállyal. Sajátosságát az adta, hogy az unitárius egyházközség költségén – a gimnázium alsó négy osztályában érvényes tanterv szerint heti három, 1898-tól pedig öt órában – rendkívüli, fakultatív tantárgyként a latin nyelvet is oktatták. A tananyag gerincét a nyelvtan képezte, de III. osztálytól már a klasszikus szerzőkkel (Cornelius, Caesar, Ovidius, Livius, Phaedrus) és a verstan elemeivel ismerkedtek a tanulók. Az intézmény tanítói karának nagyobb részét polgári iskolai tanári képesítése volt. Varga Dénes történelem-földrajztanár és igazgató, valamint Derzsi Károly latintanár a kolozsvári papnevelő intézet után több évig Angliában tanult, s középiskolai tanári oklevéllel rendelkezett. Az iskola szegénysorsú diákjai tandíj-elengedésért folyamodhattak. Ezenkívül 10 rászoruló, kifogástalan magaviseletű és jól tanuló unitárius növendék havonta egyenként 3,60 korona ösztöndíjban részesült a Koncz János-alapból. 1899 őszétől 36 unitárius diák az ösztöndíj egy újabb formáját élvezhette: a Berde Mózes-féle cipó-alapítványból naponta fél kilogramm öszsúlyú, 3–3 darab úgynevezett Berde-cipót kapott.⁶

---

⁵ *Biró Sámuel huszár tizedes feljegyzései.* A szöveget válogatta és magyarázza Létay Lajos. Utunk XXIV(1969). 30. sz. július 25. – Létay Lajos: *Bözödi György két levele.* Művelődés LV(2002). 5. sz. 6–7. – Kelemen Miklós: *Unitárius kislexikon.* Budapest 1999. 114, 139–140.

⁶ Értesítő a tordai unitárius elemi fiúiskola és az állami polgári fiúiskolában a vallásközönség által fenntartott és végzett középiskolai oktatásról. 1899-1900. tanév. – Ua. 1900-1901. – Ua. 1901-1902. – A tordai magy. kir. állami polgári fiú- és női kézimunkatanfolyammal kiegészített polgári leányiskola 1900–1901. évi Értesítője. – Varga Dénes: *A tordai unitárius gimnázium története.* Torda 1907. 388–392.

Létay Balázs II. osztálytól volt a polgári iskola növendéke. Tanulmányai akadálytalan folytatását megkönnyítette, hogy a három tordai tanév folyamán csaknem végig a Koncz- és a Berde-alap kedvezményezettjei között volt. Az egyéves késés miatt nagy lemaradást kellett bepótolnia, hiszen a Rákoson követett elemi iskolai tantervben nem szerepelt a latintanítás. Odahaza csak magánúton, minden bizonnyal a tiszteletes-nagybácsi jóvoltából ismerkedett a latin nyelv alapjaival. Szorgalommal, kitartással viszonylag hamar leküzdötte a lemaradást. Az évvégi latin vizsgán egyike volt a jeles (2-es) minősítést elnyert hat tanulónak (kitűnő – 1-es osztályzatot senki sem kapott). A következő tanévben a 37-es létszámú osztály legelső hét diákja közé küzdötte fel magát, s az egyedüli jó minősítéssel a legjobb latinistaként tartották számon; az igényes Derzsi tanár úr ezúttal sem adott senkinek kitűnő minősítést. Az utolsó polgári iskolai tanév (1901/1902) végén általános osztályzata alapján – az egyetlen 10 koronás I. díj mögött – másodmagával Létay Balázs nyerte el az 5-5 korona értékű II. díjat.⁷ Bizonyított: megérdemelte az előlegezett bizalmat. Magasabb tanulmányok folytatására képes is, méltó is.

A kollégiumi diák

A kolozsvári Unitárius Kollégium főgimnáziuma volt a magasabb tanulmányok első lépcsőjének színhelye, ahol 1902 és 1906 között tanult. Ezek az esztendőek az intézmény történetének kimagasló szakaszát képezték. Az előző évben adták át az Unitárius Egyház hatalmas belvárosi épülettömbjét, amelyben helyet kapott a püspökség, a papnevelő intézet és a főgimnázium. Célszerű helyiségbe költözött a kollégiumi nagykönyvtár, korszerűen berendezett előadótermek és szertárak szolgálták a természettudományok oktatását, hatalmas tornaterem biztosította az ifjúság mozgásigényének kielégítését, s a kor lakáskultúrájának megfelelő internátus adott otthont a nagyszámú vidéki diáknak. Ferencz József püspök, Boros György dékán és Gál Kelemen igazgató irányításával kitűnő lelkészi-tanári közösség gondoskodott arról, hogy a falai közt működő intézmények – híven a homlokzatán ragyogó *Musis et virtutibus* jelszóhoz – valóban a múzsák és erények hajlékává avassák az impozáns palotát.⁸

Az országos tanterv a gimnáziumokban a klasszikus humán képzést, azon belül a nyelvtanítást részesítette előnyben. Az anyanyelv és a „modern” idegen (jelen esetben a német) nyelv oktatására mindössze heti három órát szánt, az összóraszám negyedét-harmadát a klasszikus nyelvek (latin, görög) tanítása foglalta el. Létay jövője szempontjából ez az óraelosztás hasznosnak bizonyult. Latinórákon a diákok a klasszikusok (Cicero, Vergilius, Ovidius, Livius; verstan,

---

⁷ Lásd az előző jegyzet értesítőit. – UEGyLt 242-1898, 53-1899, XII-1900, 365-1900, 95-1901.

⁸ A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1901/902. iskolai évről (a továbbiakban: KollÉrt) 4-76.

szónoklattan, stílusgyakorlatok, irodalomtörténet) tanulmányozása mellett – Joseph Wagner színvonalas, kitűnő felépítésű tankönyve alapján – a római magán- és közélettel, történelemmel ismerkedtek. Az első tanévben Demeter Dezső helyettes tanár, a többi háromban a rokon, Pálfi Márton volt Létay latintanára. Az utóbbi kitűnt irodalmi és tudományos munkásságával: irodalmi és nyelvészeti dolgozataival állandóan jelen volt a *Magyar Nyelvőr*ben és más lapokban, fordított a finn költészetből (járt északi rokonainknál), s munkatársa volt az *Akadémiai Nagy Szótár*nak. Az intézmény vezetősége rábízta az értékes kollégiumi nagykönyvtár és a tanulóifjúság javát tömörítő Kriza önképzőkör vezetését. A latin nyelv és a tanára iránti szeretet, tisztelet egyaránt közrejátszott abban, hogy Létay (a VI. osztály kivételével) minden tanévben jelentkezett a Kovácsi Antal-alapítványból kiírt írásbeli zárt pályázatra. Utolsóéves korában ő nyerte el az első díjat.⁹

Kovács János, a gimnázium egyik meghatározó tanáregyénisége – egyébként a folklorista püspök, Kríza János veje – oktatta az egyetemes történelmet. Hatalmas tudása, gazdag tapasztalata élményszerűvé tette óráit. Két évig Londonban tanult, ellátogatott az Egyesült Államokba, s a tolla alól kikerült angol és magyar nyelvű tudósítások, fordítások kivételes szerepet játszottak az angolszász–magyar művelődési kapcsolatok elmélyítésében. Kolozsváron angol társalgó kört szervezett, a papnevelő intézetben angol nyelvet és irodalmat tanított. A VI–VIII. osztályos gimnazisták részére, kezdő és haladó csoportokban, fakultatív angolórákat tartott. Minden bizonnyal ezeken az órákon szerezte Létay később oly nagy hasznára váló kitűnő angol nyelvtudását. Kovács János 1905 januárjában bekövetkezett halála után az angol nyelvleckéket a görög tanár, Gálfi Lőrinc tartotta. A történelem tanítását két fiatal tanárember vette át: fél évig Szentmártoni Kálmán, az utolsó évben pedig Kelemen Lajos.¹⁰

Főgimnáziumi tanulmányai alatt Létay Balázs élvezte mindazokat az előnyöket, amelyeket az egyház „szegénysorsú unitárius vallású tanulók” számára biztosított: a konviktusi alapokból mindvégig elengedték a bentlakás díjának felét, az utolsó évben a tandíj harmadát, VI. és VIII. osztályos korában pedig a segélyező alaptól tankönyveket kapott.¹¹

Létay a munkához szokott szegénysorsú falusi gyermek érett gondolkodásával végezte iskolai teendőit. Tanulótársai minden bizonnyal azok között tartották számon, akik szabadidejükben állandóan a könyvtárt bújják, ezért utolsóéves korában a felső osztályosok olvasó-egyesületének olvasótermi felügyelőjévé választották. Kivételes tudásvágyát, szorgalmát tükrözi a latin pályázatokon való rendszeres jelentkezése, Kriza-önképzőköri szereplése (szavalt), továbbá érdemje-

⁹ KollÉrt 1902/1903. 130,141.; 1903/1904. 93.; 1904/1905. 119.; 1905/1906. 113, 175. – Wagner József: *Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlata a tanuló ifjúság használatára*. Fordította és kibővítette Dr. Horváth Balázs. Több kiadása volt forgalomban.

¹⁰ KollÉrt 1904/1905. 3–27, 121; 1905/1906. 114.

¹¹ KollÉrt 1902/1903. 203.; 1903/1904. 163, 165.; 1904/1905. 172, 175.; 1905/1906. 170,173,174.

gyei. Mindössze V. osztályos korában volt év végén egyetlen elégséges (3-as) osztályzata, az is testgyakorlásból. A torna, úgy tűnik, nem tartozott kedvenc időtöltései sorába. Bár a többi osztályban ebből is jelesre osztályozták, a különféle sportversenyek nagyszámú résztvevője között hiába keressük. A reáliák sem vonzották, ezekből többnyire jó (2-es) osztályzatot kapott. Viszont kiváló nyelvérzéke volt, szerette a nyelveket, ezekből – a német kivételével – végig jelesnek (1) minősült. Láttuk, az érettségi küszöbén ő bizonyult az iskola legjobb latinistájának. Történelemből is jeles volt, a VII. osztály kivételével; ekkori gyengébb eredménye talán a kényszerű tanárváltással hozható kapcsolatba. A négy főgimnáziumi tanév alatt tanulmányi eredményei alapján a 27–39 fős osztályban az 5–10. helyet foglalta el. Az *alma mater* csaknem minden tanévzáraskor jutalomkönyvvel honorálta „jó igyekezetű és magaviseletű” diákja munkáját, eredményeit.¹²

Adottságai (jó nyelvérzék), érdeklődése (latin, történelem), tudós tanárainak a példája, vonzó egyénisége rendeltetészerűen vezették Létay Balázst a bölcsész pálya felé. Féléves megszakítással négy és fél esztendeig volt a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karának hallgatója (1906–1911).

Az egyetemi hallgató

A kolozsvári egyetem fiatal intézmény volt (1872-ben létesült), ám bizonyos szakterületeken tudományos rangja vetekedett fővárosi társáéval. A klasszikafilológia tanszék elismert tanára, Csengeri János az ógörög tragédiák átültetésével, Homérosz-monográfiájával, római irodalomtörténetével a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába lépett. Latin nyelvtanát – amelyből Létay polgári iskolai diák korában tanult – olaszországi iskolákban is használták. Az egyetemen a görög nyelvtant oktatta, de szakszemináriumainak tárgya Szophoklész *Elektrájának* elemzésétől, latin stílusgyakorlatokon át a görög művészet és a római irodalom történetéig terjedő széles skálán mozgott. Pályatársa, Szamosi (Mayer) János számos görög szerző (köztük Pláton) művének kiadását gondozta, görög és latin nyelvtan- és olvasókönyveket írt. Az egyetemen latin nyelvtant tanított, ám szakszemináriumai jegyzékén egymás mellett jól megfért Démoszthenész *Philippikáinak* és Sallustius *Jugurthájának* elemzése. A klasszikus nyelvek tanszékének választékát Eisler Mátyás egyetemi magántanárnak a sémi nyelvek köréből vett előadásai (héber, arám) tették változatosabbá.

A történelem katedrán folyó tudományos kutatás rangját mindenekelőtt Márki Sándor és Szádeczky Lajos akadémiai levelező tagok neve fémjelezte. Márki hatalmas munkásságának mérföldkövei a szerkesztésében megjelent *Má-*

---

¹² KollÉrt 1902/1903. 190, 207–210.; 1903/1904. 149, 168.; 1904/1905. 159.; 1905/1906. 144, 147, 175, 178. A legutolsó értesítőtől kezdve családneve Létai alakját végleg a Létay változat cserélte fel.

tyás király emlékkönyv (Budapest 1902), a II. Rákóczi Ferencnek szentelt monográfia (I–III. Budapest 1907–1910), többször visszatért a Dózsa-témához, s a nagy összefoglalások (ókor, középkor, újkor, legújabb kor) számos változatát tette az olvasók asztalára. Az egyetemes újkor történetét adta elő, de a szemináriumi gyakorlatokon a középkor történetébe is elkalandozott (forrástanulmányok, a longobárdok vándorlása). Szádeczky Lajos az erdélyi és a székely múlt kutatójaként volt ismert. Több monográfiát jelentetett meg erdélyi fejedelmekről, államférfiakról. Jó ideje erejét a székely történelem búvárlásának szentelte. Forrásfeltáró munkájának első nagy eredménye a társszerkesztésében megjelent *Székely Oklevéltár* sorozat, valamint *A székely határőrség szervezése 1762–64* (Budapest 1908). Az összegzés csak nagy késéssel jelenhetett meg (*A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest 1927). Schilling Lajos, az egyetemes ókori történelem és Vajda Gyula, a magyar művelődéstörténet nyilvános tanára szerényebb történetírói termést mutathatott fel, annál jelentékenyebb volt tanári, nevelői hatásuk.¹³

A nagyhatású tanárok és tudósok e jeles köréből Létay Pósta Béla egyéniségében találta meg a példaképet, tantárgyában, az archeológiában pedig a választott pályát.

Pósta Bélát 1899-ben nevezték ki a frissen létesített régészeti tanszék élére. Az egyetem és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közti szerződés értelmében egyúttal ő volt az egyesületi érem- és régiséggyűjtés igazgatója. Két intézmény, illetve gyűjtemény élén állott, ám mindkettő tudományos személyzetét egymaga alkotta. Rövid néhány év alatt a raktári anyagként kezelt táruk gyűjteményeiből állandó kiállítást rendezett (a mai Erdélyi Történelmi Nemzeti Múzeum elődjét), s legjobb tanítványait a tanszéken és a táraknál létesített tudományos állásokba segítette: megteremtette a rövidesen országos hírnévre jutó kolozsvári régészeti iskolát. Létay egyetemi tanulmányai idején Buday Árpád a római régészetre, Kovács István a numizmatikára szakosodott osztályarcheológusi, Roska Márton pedig tanársegédi teendőket látott el. Egyetemi előadásain Pósta főképp a római kor régészetével foglalkozott (felirattan, magánrégiségek, katonai régiségek, Pompeii emlékei, Róma topográfiája), de helyet kapott egyéb korok és földrajzi övezetek archeológiája is (a kőkor, a Földközi-tenger vidékének őskora, a mezopotámiai építészet, az egyiptomi szobrászat, Magyarország középkori régiségei).¹⁴

A régészet iránt különös érdeklődést mutató tanítványait Pósta bekapcsolta az intézeti munkába. Segédarcheológusi beosztásban részt vettek a gyűjtemé-

---

¹³ A kolozsvári magyar királyi Ferenc-József Tudomány-egyetem Almanachja és Tanrendje az 1906/ tanév I. felére (a továbbiakban: AlmTanr). 27–30. – Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában*. Kolozsvár 2001. 78.

¹⁴ Ferenczi István: *Pósta Béla, a múzeumszervező tudós*. – AlmTanr 1906/1907. I.f. 32,119.; 1907/1908. I.f. 33,123.; 1908/1909. I.f. 34, 144.; 1909/1910. I. 34,145. – A kolozsvári magyar királyi tudomány-egyetem Tanrendje az MCMX-XI. tanév I. felére, 22.

nyek rendezésében, így jobban megismerték a táruk anyagát, s belekóstoltak a tudományos munkába. Létay Balázst is rabul ejtette a tárukban feltáruló letűnt világ, s 1909. április 1-jei kinevezésétől ő is a Pósta Béla-iskola tagjának mondhatta magát. A háromkoronás napidíj és az intézeti őrsozában biztosított lakás anyagi gondjain is segített.¹⁵ Az egyetem érmészeti és régészeti intézete és a múzeum-egyesületi érem- és régiségtár gyűjteményeiben végzett rendező-leltározó munka termését egy tudományos dolgozatban takarította be.

1906-ban Pósta a diákság számára meghirdette *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában levő feliratos emlékek méltatása a római állami és magánélet szempontjából* című régészeti pályázatot. Éveken át nem akadt vállalkozó, míg az 1909/1910-es tanévben Létay Balázs be nem adta 49 oldalas dolgozatát. Felleltározta a gyűjtemények valamennyi darabját, s a régibb és legújabb szakirodalom fényében értékelte a bennük rejlő információkat. Értekezése: „hű képét nyújtja annak a keleti beözönlésnek, amely a hódítás után Dacia néprajzát olyan színessé teszi. Tüzetesen szól arról a tarkaságról, amelyet a letelepülők a vallás tereén honosítottak meg.” A pályaművet elemző Pósta Béla és Schilling Lajos jól-ésően tapasztalta a kérdésfelvetésben jelentkező önállóságot: „... Daciának hármas felosztását megelőzőt időkben volt-e a két Daciának olyan közös conciliuma, aminőnek létezéséről a Daciae Tres idejéből tudunk?”¹⁶ Az intézmény- és tudománytörténet vesztesége, hogy a kéziratnak nyoma veszett.

Nem késett a dolgozat következtetéseiinek nemzetközi szintű gyakorlati hasznosítása. Az 1911-ben Rómában rendezett művészeti és történelmi kiállítás szervezői gipszmásolatokat kértek az egykori római provinciák területéről származó művészi vagy tudományos értékű köemlékekről. Pósta – minden bizonnyal tanítványa közreműködésével – a kolozsvári érem- és régiségtár hét köemlékét ajánlotta lemásolásra. Kizárólag Létaynak jutott a feladat, hogy – előző munkájának mintegy folytatásaképpen – kiválassza a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat dévai múzeumában található anyag legjavát (1910. szeptember). Három Mithrast, továbbá egy Jupitert és Mercurt ábrázoló domborművet talált lemásolásra méltónak, amelyek közül az egyik felirat is volt. Szalay Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója – aki végső soron a magyarországi anyag kiválogatását végezte – a kolozsvári gyűjtemény hat darabjának másolatát küldte el a római nemzetközi kiállításra.¹⁷

Rövid dévai kiszállása előtt, 1910. július vége és szeptember eleje között mes-tere ajánlására és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége meg-

---

¹⁵ UnitKözl XXVIII(1915). 78.

¹⁶ Beszéddek, melyek a kolozsvári Ferenc-József m. k. Tudomány-egyetem 1909/10. tanévi rektora és tanácsának beiktatása és a tanév megnyitása alkalmából ... tartattak (a továbbiakban: Beszéddek). fasc. III. 97–98.

¹⁷ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltára az Erdélyi Történelmi Nemzeti Múzeumban Kolozsvárott (a továbbiakban: ÉRIvt). C₁ 1463, 1524, 1525.

bízásából Létay Nyíregyházán tartózkodott. Jósa András vármegyei főorvos több évtizedet átfogó szenvedélyes gyűjtőmunkájának köszönhetően a szabolcsi megyeszékhelyen az ország egyik leggazdagabb, mintegy 7000 tárgyból álló vidéki régiséggyűjteménye jött létre. Útiköltség és tíz korona rapidíj ellenében ennek a hatalmas anyagnak a szakmai rendezését kellett elvégeznie, katalógusát elkészítenie.¹⁸ A nyolcadik évtizedében járó múzeumigazgató-főorvos meleg hangú levélben dicsérte a fiatal régész emberi és szakmai erőit: „Hálásan köszönöm – írta Póstának –, hogy Létay Balázsban olyan segítőtársat volt szíves küldeni, amilyenél különbet nem is óhajthattam volna. Igen értelmes, páratlan szorgalmú és minden tekintetben kifogástalan fiatal ember.”¹⁹ Egyúttal kérte a négyhetesre tervezett múzeum-rendezési idő újabb két héttel való megtoldását. A meghosszabbítás lejártához közeledve két táviratban sürgette a határidő kitolását: „Kérem Letaynak szabadság idejét három nappal megtoldani hogy rendezés befejezve legyen.” Majd: „Múzeummal csak szombaton lehetnek keszen ha tilto ertesitest nem kapok Letay addig itt marad” (ékezetek és írásjelek az eredeti szerint).²⁰ Az ismételt kérések egyértelműen a fiatal szakember munkájának haszna, értéke mellett érvelnek. A kolozsvári segédarcheológus lelkiismeretes munkája fölötti örömet Jósa András – a helyi sajtó útján – megosztotta a vármegye érdeklődő közönségével: „Létay Balázs 7 hét alatt nem tekintve a hivatalos órára, vasárnapra, ünnepnapra, kora reggeltől kezdve késő estig dolgozott. A múzeum leltárát, korszakanként csoportosítva, ő készítette el, és az összes tárgyakat leltári számmal ellátta. Nemcsak leltározott és korszakanként rendezett, de sepregetett, porolt is, mert hát a múzeumnak külön szolgálja nincs.”²¹ Jósa András múzeumi utóda, Kiss Lajos emlékezete szerint az öreg főorvos évek múltán is „szeretettel emlegette ezt a kiváló tehetségű székely fiút”.²²

1911 telének legzordabb időszakában Kovács és Roska oldalán részt vett a kolozsvári Farkas utcai református templom restaurálásával kapcsolatos feltárásokon. Pósta büszke volt tanítványaira, munkájukra. A rendkívüli körülmények között a legteljesebb odaadásról, az egészséggel nem törődő önfeláldozásról, kifogyhatatlan ügyszeretetről, lángoló hazaszeretetről tettek bizonyosságot (a jelzős szerkezetek magától Póstától származnak). Tökéletes, mintaszerű munkát végeztek, amelynek eredményeképpen hatalmas nemzeti és tudományos vagyont mentettek meg, gazdagítva egyúttal az érem- és régiségtár kosztümgyűjteményét.²³

¹⁸ Magyar Országos Levéltár. K 736. 37. doboz. 1910. 630. – Érlvt C₁ 1442.

¹⁹ Érlvt C₁ 1472.

²⁰ Uo. C₁ 1489, 1497

²¹ Nyírvidék XXXI. 1910. szeptember 8. Idézi Banner János: *Emlékezés Létay Balázusra*. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. XI(1968). 219.

²² Uo.

²³ Pósta Béla: *Az érem- és régiségtár jelentése*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve (a továbbiakban: EMEÉvk) az 1911. évre. 48–49.

A pályakezdő régész

1911 derekán Létay befejezte egyetemi tanulmányait. A szakképzettség megszerzéséért és a kenyérért folytatott kitartó küzdelem újabb szakasza kezdődött. Pósta ragaszkodott értelmes, jól képzett, hatalmas munkabírású tanítványához. Tanulmányai kiteljesítéséig, megfelelő, üresedésben lévő állás hiányában, megőrizte az egyetemi intézetnél betöltött segédarcheológusi beosztásában, egy idő után pedig az egyesületi táraknál díjnoki javadalmazással gyakornokként alkalmazta. Az alacsony bér kiegészítéséül továbbra is rendelkezésére bocsátotta az intézeti őrsozobát.²⁴

Létay a tőle megszokott lendületes munkával válaszolt: „napi 12 órát egyfolytában dolgozott” – mondta róla Pósta.²⁵ Irodai teendőket végzett²⁶, részt vett a gyűjtemények rendezésében, költöztetésében (az intézet 1912-ben került a ma is használt múzeumépületbe).²⁷ És természetesen jelen volt a régészeti hivatás természetéből fakadó legfontosabb munkálatoknál, az ásatásokon. Különös, de semmi nyoma nincs annak, hogy Roska oldalán részt vett volna a szülőfaluja szomszédságában, Várfalván fölfedezett honfoglalás- és Árpád-kori temető feltárásában. Nem szólhatunk érdemben a Buday irányításával éveken át folyó porolissumi ásatásokon játszott szerepéről, holott közreműködése minden kétségen kívül áll.²⁸ Tudjuk viszont, hogy 1911 nyarán Pósta őt küldte ki a kolozsvári Zápolya utcai leletmentéshez. Ő tárta fel és írta le a régészeti szakirodalomban azóta oly híressé vált honfoglaláskori temető elsőként előkerült két sírját, valamint egy őskori égett temetkezést. Pár nap múlva a gazdag ásatási tapasztalattal rendelkező Kovács István vette át tőle az ásatás irányítását. A világháború és az államfordulat miatt három évtizedes késéssel megjelent beszámolójában Kovács fontosnak tartotta megjegyezni, hogy fiatalabb pályatársa a feltárásoknál végig segítségére volt, s munkáját nagyfokú lelkiismeretességgel végezte.²⁹

Közben Létay készült a szakmai előmeneteléhez elengedhetetlen középiskolai tanári szigorlatra. 1911 őszén sikeresen túljutott az alapvizsgálaton: történelemből a legmagasabb, dicséretes, latinból pedig jó minősítést kapott. 1912 februárjában a szakvizsgát is letette. Szakdolgozatában a sumér szobrászat jelentőségéről értekezett. A szigorlaton való jelentkezés egyik feltétele volt a féléves

---

²⁴ A kolozsvári magyar királyi tudomány-egyetem Almanachja az MCMX-XI. tanévre. 35.; 1911/1912. 36.; 1913/1914. 38.; 1914/1915. 39. – ÉRlvt C₁ 1886.

²⁵ Beszédék 1915/1916. fasc. II. 88.

²⁶ ÉRlvt C₁ 1191, 2140/7. Az utóbbi levélben értesíti özv. gr. Kuun Gézánét, hogy elhunyt férjének ereklyéi sértetlen állapotban érkeztek meg Kolozsvárra, és elhelyezték őket a Gróf Kuun Géza szobában.

²⁷ Uo. C₁ 1783/12, 2017/33

²⁸ Uo. C₁ 1293, 1477.

²⁹ Kovács István: *A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglaláskori temető*. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából II. 1. 1942. 87–92.

tanári gyakorlat. Egykori iskolája, az Unitárius Kollégium és az Egyházi Képviselő Tanács messzemenő megértésről tett bizonyosságot, amikor – a szakvizsga megejtése előtt! – fél évre az V. osztályban gyakorló tanárként alkalmazta. Ezzel valamennyi feltételt teljesítette, és nyáron elnyerte a történelem-latin szakos középiskolai tanári oklevelet.³⁰ Helye volt a társadalomban. Baráti körben a szőke Létay Balázst és a természetes, barna Gálffy Zsigmondot – negyedszázad múltán az Unitárius Kollégium igazgatóját – a „tanárok gyöngyeként” emlegették. A következő évben katonai szolgálatát is teljesítette. Már csak a biztos megélhetést nyújtó állás hiányzott.

Rövidesen arról értesült, hogy a nyíregyházi múzeumnál folyamatban van egy segédőri állás szervezése. Jósa András évek óta kilincselte a megyei hatóságoknál s a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségénél egy hasonló munkakör létesítése érdekében, remélve, hogy az új munkatárs egész idejét az intézménynek szentelheti, s idővel átveheti tőle szívéhez nőtt alkotását, gyermekét, a múzeumot. Létay levélben érdeklődött öreg barátjánál a lehetőség felől. Jósa röstelkedve mentegetőzött: az illetékes szervekkel egyetértésben – a szakképesítéssel nem rendelkező, ám addigi munkahelyén lelkesen dolgozó Kis Lajos hódmezővásárhelyi múzeumőr személyében – már rég kiszemelték az állás várományosát, s az utolsó pillanatban nem tartaná becsületes eljárásnak cserben hagyni a felbízottat jelöltet. Ha korábban jelentkezett volna, feltétlenül támogatta volna a pályázatát. Megkésett jelentkezését kénytelen fájó szívvel elutasítani (“Zokon esett ezt a levelet megírni”). Egyébként a kilátásba helyezett javadalmazás nagyon alacsony, ezért – írta – „eszem ágában sem volt tehát, hogy kedves Balázs öcsémet efféle ajánlással megsértsem. [...] Különben is ez az állás olyan, amelyből előlépés nincs, tehát tanári állással (ami pedig Balázs öcsémnek biztos) össze nem hasonlítható.”³¹

Létay bizonyára keserű kudarcként élte meg a visszautasítást, hiszen 1912 novemberében, a válasz kézhez vételekor tanári oklevéllel a zsebében ugyan, de még távol állott a tisztességes megélhetést és szakmai elégtételt biztosító munkakörtől. Pedig Pósta minden követ megmozgatott, hogy nagy tervek megvalósítására hivatott tanítványát maga mellett tarthassa. Fáradozása 1913 őszére meghozta gyümölcsét: a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyezte egy beosztott középiskolai tanári állás létesítését az érem- és régiségtárban. Egyúttal elrendelte, hogy amíg az állás költségvetésileg rendszeresíthető lesz, a táruk évi rendes államsegélye terhére biztosítsák Létay fizetését.³²

Révbe jutott. Hosszas, kitarító munka, eredmények és kudarcok után – amelyekben maga mögött tudhatta egykori tanára, most már főnöke, iskolája, munkatársai, egyháza támogatását – 1913 végén Létay biztosítva látta az annyira

---

³⁰ UEGyLt 12–1912.

³¹ ÉRlvt C₁ 2169.

³² Uo. C₁ 1926/3–4.

óhajtott régészpályát és annak anyagi hátterét. Ezzel egyidőben karnyújtásnyi közelségben érezhette a kolozsvári régészeti iskola merész tervének megvalósítását, a mezopotámiai kutatásoknak az elkezdését. Ezekben a munkálatokban Létay Balázusra kulcsszerep várt.

A keleti régészet jövődő szakembere

Pósta Béla nagyszabású tudományos programjának csúcsát egy Keleti Intézet felállítása képezte. Szándéka szerint ezzel az intézménnyel a magyar tudományosság bekapcsolódott volna a közel-keleti civilizációk kutatását célzó nemzetközi erőfeszítésekbe. A különféle népek, kultúrák kölcsönhatásának vizsgálatában különleges súlyt kapott volna az ősmagyar műveltség mezopotámiai forrásainak feltárása. A szerteágazó tudományos feladatok megoldásában a hazai őskor, ókor, népvándorlaskor kutatásában gazdag tapasztalatokat szerzett tanítványok mind-egyikére jól meghatározott szerepkör várt. Kis csapatuk kiegészült Varga Zsigmonddal, aki a kolozsvári református teológia elvégzése – s ezzel összekapcsoltan bizonyos egyetemi előadások hallgatása – után nyugat-európai egyetemek ösztöndíjasaként az ékírásrendszerek szakértőjévé képezte magát. Pósta terveiben a kiemelkedő szellemi képességekkel, vaseségységgel, hatalmas munkabírással megáldott, szakmailag kitűnően felkészült Létay Balázs lett volna az intézet kutatói gárdájának a keleti régészetben szakosodott tagja.³³ Ezért messzemenően támogatja szakmai továbbképzését és a szükséges nyelvismeret megszerzését.

1911-ben Létay megpályázta a Londonban és Oxfordban szervezett szünidei angol nyelvtanfolyamon való részvételre kiírt egyik 700 koronás ösztöndíjat. Kérését azzal indokolta, hogy a keleti régészet terén folytatandó tanulmányaihoz feltétlenül szükséges angol nyelvtudásának a tökéletesítése. Boros György magántanár, az angol nyelv oktatója az egyetemen, egyébként unitárius teológiai tanár – kihangsúlyozva, hogy a hét folyamodó mindegyikének nyelvismeretéről jó benyomást szerzett – Létayt ítélte az ösztöndíjra legérdemesebbnek: „Létay Balázs bölcsészkar hallgatót első helyen ajánlom a kérésében fölhozott speciális tanulmányra való tekintettel is, de azért is, mert olyan meglepő készségre tett szert az angol nyelv és angol szöveg megértésében, valamint az angol nyelv gyakorlati használatában is, hogy angol előadásokat, főleg szaktárgyában, minden nagyobb nehézség nélkül hallgathat.”³⁴ A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar dékáni tisztében maga Pósta közölhette az Egyetemi Tanáccsal a számára is örvendetes szaktanári véleményt. A Tanács, annak reményében, „hogy esetleg két ösztöndíj juthat ez évben egyetemünk hallgatói-

---

³³ Vincze Zoltán: *A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve* (kézirat).

³⁴ A Ferenc József Tudományegyetem levéltára a kolozsvári Állami Levéltárban (a továbbiakban: FJTÉltv). 272/1910–1911.

nak”, az első két helyezett nevét terjesztette fel jóváhagyásra a vallás- és közoktatásiügyi miniszternek. Az engedélyt csak Létay kapta meg.³⁵

Az 1911. július-augusztusi londoni és oxfordi tanfolyam, az angol nyelvi környezet továbbfejlesztette, finomította Létay nyelvtudását. Tallózott az assziológia egyre terebélyesedő irodalmában, amelynek darabjai csak elvétve jutottak el a kolozsvári egyetemi és intézeti könyvtárba. A szigetország múzeumaiban tárgyi valóságukban is megismerkedett az angol expedíciók során előkerült görög-római és keleti leletekkel.³⁶ Joggal remélte, hogy néhány év múlva maga fogja föltárni Mezopotámia földjében rejtőző társaikat. A friss élmények hatására választotta meg középiskolai tanári szakdolgozatának tárgyát (a sumér szobrok történelmi jelentősége).³⁷

A tanári diploma birtokában 1912. június 15-én újabb kéréssel fordult a szakminiszterhez. 2500 korona útitsegélyért folyamodott, hogy egy évig Londonban a keleti régészetet tanulmányozhassa: „...egyrészt mint egyetemi hallgató a professzorok előadásából, másrészt a British Museum gazdag anyagának tanulmányozása által akkorra jártasságot szereznek e tudományágban, hogy aztán önálló művelésére is képes lennék.”³⁸

A kari ülésen Pósta érvek sokaságát sorakoztatta fel a kérés mellett, tanártársai meggyőzése érdekében: a magyar régészetnek ki kell törnie vidékies bezárkózottságából; hazai gyűjteményeinkből teljesen hiányzik az ékírásos anyag, s nélküle lehetetlen a keleti kutatásokba való bekapcsolódásunk; Létay fő célja épp az ékírás elsajátítása; „...a 2500 koronát a Minisztérium a magyar kultúrának adja, és pedig igen kis csöpp formájában igen nagy cél elérésére.” Meggyőző érvelését szívéből fakadó ajánlással folytatta: „nincs elég meleg szó, amellyel ennek a nagy lélekkel vállalkozó ifjú szakembernek kérését pártolom. Hiszen voltaképpen ügyet pártolok, amelynek szolgálatában még elvérezni is érdemes.”³⁹ A kari ülés magáévá tette Pósta véleményét, és Cholnoky Jenő dékán aláírásával pártolólag terjesztette a miniszter elé Létay folyamodványát.

Egy év múlva megérkezett a kedvező válasz, s 1913 novemberében Létay vonatra szállhatott. London volt ugyan fő úticélja, de rövid megszakítást tett Párizsban. Itt szerzett élményeiről valószínűleg beszámolt a Póstának küldött első levelében, amely sajnos elkallódott, nem jutott el a címzetthez. A Louvre gazdag közel-keleti gyűjteménnyel büszkélkedett. A francia Botta kujundzsiki és horszábádi ásatásaival kezdődött az ókori Mezopotámia földjének vallatása (1843–1844), és Dúr-Sarrukin asszír királyváros megmenekült emlékei jórészt ide kerültek. Itt őrizték Hammurabi babiloni király kőbe vésett törvénykönyvét, az emberi törté-

---

³⁵ Ua.

³⁶ UEGyLt 12–1912.

³⁷ Beszédék 1915/1916. fasc. I. 167.

³⁸ FJTÉlvt 399/1911–1912.

³⁹ Uo.

nelem egyik legelső jogi alkotását. Sarzec telloi (Lagas) kutatásai felszínre hozták az addig teljesen ismeretlen sumér kultúra emlékeit, s a francia főváros múzeumát Gudea szobrainak sorozatával gazdagították.⁴⁰ Létay részletekbe menő megfigyeléseket tehetett az addig csupán könyvekből ismert emlékeken.

1913 decemberétől 1914 nyaráig Létay Londonban tartózkodott.⁴¹ Feszített munkaprogramot írt elő magának, amely nem ismerte a szabadidő fogalmát. Reggel, délben, este nyelvgyakorlatokat végzett házigazdáival, fennhangon felolvasott nekik (“Soha életemben ilyen beszédes nem voltam”). Egyébként egész napját – a reggeli kilenc órai nyitástól az esti háromnegyed hét órai zárásig – a British Museumban töltötte. Főhadiszállását az olvasóteremben ütötte fel, ahonnan át-átsétált a kiállítási termekbe, hogy közelről is megvizsgálhassa az éppen tanulmányozott emlékeket.

Az első benyomások feltétlenül pozitívak voltak. A 19. századi angol–francia versengés eredményeképpen a londoni múzeum talán a párizsinál is több keleti kincssel büszkélkedhetett. Layard 1845-ben elindított ásatásai és az azt követő feltárások folytán ide került az asszír fővárosok legtöbb emléke: Dúr-Sarrukin emberfejű szárnyas bikái, Assur-bán-apli ninivei palotájának vadászatok megjelenítő dombormű-sorozata, könyvtárának agyagtábla-gyűjteménye.⁴² Az ásatási beszámolók, összefoglalások (Hilprecht: *Explorations in the Bible Lands during the 19th Century*. Philadelphia 1903.) áttekintése után Létay kezdeti lelkesedése lassan alábbhagyott. A korszerű német településrégészet módszereinek ismeretében csalódottan tapasztalta, „hogyan bizony a nagy haszon mellett töménytelen kárt is csináltak ezek az ásatók”. Tudományos kérdésekben többségük teljesen tájékozatlan volt, a régészeti ásatások alapvető módszereit sem ismerték; néha felelőtlenül hetekre eltávoztak a telepről, és irányítás, ellenőrzés nélkül hagyták a nap-számosokat. Rengeteg tudományos érték, régészeti jelenség semmisült így meg anélkül, hogy szakember észlelte volna őket. Az ásatási tudósítások regényes elbeszélésekkel vélték pótolni a tudományos megfigyelések érezhető hiányát. Az elkövetkező feltárásokra készülve Létay hozzáfogott a mezopotámiai kutatások részletes leltárának az összeállításához. „Ezt föltétlenül szükségesnek tartom egy ásatási terv megfogalmazásához” – írta 1914. február 22-én keltezett levelében Póstanak.⁴³

Felismerte, hogy az eddigi ásatások kiábrándítóan szegényes régészeti hozadékaival szemben számottevő a napfényre került feliratos anyag, s a szakirodalom nagy részét a szöveggözlések, szövegmagyarázatok, nyelvészeti kérdésekkel kapcsolatos fejtegetések alkotják: „A nyelvészeti oldal túlteng.” Bár bosszantotta, hogy még mindig nincs egy alapos asszír nyelvtan és „egy kimerítő, a szó szoros

---

⁴⁰ C.W. Ceram: *Zei, morminte, cărturari*. București 1968. 171-174.

⁴¹ ÉRlvt C₁ 2284/2.

⁴² C.W. Ceram: *i. m.* 189–213.

⁴³ ÉRlvt C₁ 2284/3.

értelmében vett felirattan”, elhatározta, hogy alaposabban megismerkedik az ékírással és az ókori Közel-Keleten beszélt nyelvekkel. Áttanulmányozta King elemi nyelvtanát, majd a szakterület újdonságát, Delitzsch *Assyrische Grammatik* című munkáját (Berlin 1889). Szerénységgel vegyes büszkeséggel jelentette: „Most annyira vagyok, hogy könnyebb szövegeket olvasok és fordítok, természetesen nem precízül, hiszen az két hónapi munka után lehetetlen is. [...] egyúttal a héber nyelv alapelemeivel is tisztába kellett jönnöm, az egész assyr nyelvészet ugyanis arra van alapítva.”⁴⁴

Létay tudósításából hiányzik az egyetemi előadásokról szóló beszámoló. Okát – téli szünet, vizsgaszesszió? – talán megadta első, elveszett levelében. A tavaszi félévben bizonyára rendszeres látogatója volt L. W. King óráinak, aki ázsiai régészetet adott elő az egyetemen. Ninivei ásatásai, kitűnő asszír-babiloni szövegközlései, kétkötetes sumér-akkád történelme okán (London 1910) Kinget az asszirológia legjobb korabeli művelői között tartották számon.⁴⁵ Létay londoni tanulmányainak az írásos nyoma nehezen hozzáférhető. Még sincs hiányérzetünk, mert a második levél alapos, színes élmény- és munkabeszámoló, s egyúttal egy jól átgondolt tudományos pálya programjának vázlata is. Tudománytörténeti értékű kordokumentum.

Tanulmányának is beillő újabb levél (július 6.), amelyhez Létay hatalmas bibliográfiát csatolt, talán épp az addigi mezopotámiai kutatások beígért összefoglalását tartalmazta. Tudjuk, hogy vastos kötetekre rúgó jegyzetei között megkezdett dolgozatok, tanulmányok is voltak. Egy évtized múltán Banner János, az egykori évfolyamtárs még látta ezeknek az iratoknak egyikét-másikát, az említett levelet be is mutatta a szegedi egyetem baráti egyesületének szakgyűlésén. Pontos tartalmukat azonban ma csak találgathatjuk, mert a második világégés után nyomuk veszett.⁴⁶ Talán reménykedhetünk abban, hogy Buday Árpád szegedi hagyatékának megindult feldolgozása⁴⁷ Létay Balázs tudományos programjának, első eredményeinek újabb részleteit fogja felszínre hozni.

Néhány évvel korábban Pósta Béla úgy tervezte, hogy Létay képzését kizárólag a keleti régészetre korlátozza, hiszen az ékírással feliratok feldolgozására Varga Zsigmond személyében kitűnő szakemberrel rendelkezett. Utóbb rájött, hogy Létay nem nélkülözheti az ékírás ismeretét, ezért londoni tanulmányútjának fő céljává épp ennek az elsajátítását jelölte meg. A februári beszámoló vétele után meggyőződött, hogy tanítványa megfelelt a várakozásnak, az előlegezett bizalomnak. A tervezett Keleti Intézetnek a Kárpát-medencétől Mezopotámiáig terjedő földrajzi körzetét tekintve „Létay Balázs már teljesen a legkeletibb cent-

---

⁴⁴ Ua.

⁴⁵ *Enciclopedia Italiana* XX. Milano 1933. 203.

⁴⁶ Banner: i. m. 220, 222.

⁴⁷ Sas Péter: *Buday Árpád kolozsvári évei. = Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor és mások. Kolozsvár 2003. 487–509.

rumnak, tehát a kiindulási pontnak specialistájává képződött” – számolt be a vállalkozás egyik támogatójának, tanártársának, a Magyar Földrajzi Társaság elnökének, Cholnoky Jenőnek. Év végéig befejeződik képzésének első szakasza, s ő lesz az első sokoldalúan képzett magyar asszirológus, „a tiszta keleti specialisták [...] elseje”.⁴⁸

Létay Balázs civil ruhás fényképének eredetijét a család Kolozsvárott élő ága őrzi. Hátán az azonosító megjegyzés: „Létay Balázs utolsó képe az első világ háboruba indulás elot a kereszt apám volt Létay Etus.” A másolat átengedését unokaöccsének, Létay Lajos költőnek köszönöm.

Pósta másfél évtizede megálmodott terve a megvalósulás küszöbéhez érkezett. Céltudatos építkezéssel lelkes kutatógárdát nevelt, s megnyerte személyiségek, társadalmi szervezetek, állami hatóságok pártfogását. 1914 decemberében indult volna az első mezopotámiai expedíció, amelyre a folytatást biztosító Keleti Intézet megszervezésének feladata hárult.⁴⁹ Alaposan átgondolt, konok

---

⁴⁸ ÉRlvt C, 2349.

⁴⁹ Pósta Béla: *Az érem- és régiségtár jelentése*. EMEÉvk 1914. 32-33.

következetességgel megvalósított terveiben Pósta Béla csupán egyetlen tényezővel nem számolt: az emberi nem önpusztító felelőtlenségével. Nem tudhatta, hogy a következő évek uralkodó bolygója a Mars lesz.

A hősi halott

Levélfogalmazvány tanúsítja, hogy 1914 nyarának pattanásig feszült nemzetközi légkörében Létay Balázs is megérezte a küszöbönálló háború forró előszelét, és aggódott hazája jövőjéért. „Annyi bizonyos, hogy nincs egy jó barátunk sehol köröskörül, s ezt nagyon is észbe kell tartanunk” – írta mesterének. Helyzetfelmérésben a felelős politikusoknál bölcsebbnek bizonyult. A világháború kitörését megelőző napokban angol barátai figyelmeztették: maradjon Londonban. Ám ő, tudatában annak, hogy a magyarság sorsdöntő fordulat előtt áll, elbúcsúzott a British Museum olvasótermeitől és kiállító helyiségeitől. Az angol mozgósítás előtti napon (augusztus 2.), mindenét a szigetországban hagyva, Németországon át hazaszökött, és frontszolgálatra jelentkezett.⁵⁰

Az aranyosrákosi Létay porta elérvult: mindhárom fiú egyenruhát öltött. Domokos, a legnagyobb az 50. gyalogezred közlegényeként a szerb frontra került. Lábsérülése miatt a hátsószámba küldték, s nagyenyedi és kolozsvári kórházi kezelés után, minthogy bal lábára teljesen megnyomorodott, szabadságolták. A középső fiú, Pál, a 2. huszárezred közlegénye Galíciában harcolt. Sebesülés és kolozsvári kórházi kezelés után újból az orosz frontra került. A harctérről küldte haza verses üzenetét: „...Otthon leszek, édes anyám, otthon [...] majd valaha.”⁵¹ (A család génjeiben megbúvó költői hajlamot unokaöccse, Lajos vitte tovább.) A legkisebb fiú, Balázs augusztus 18-án indult egységével, a 21. honvéd gyalogezreddel a galíciai frontra. Széleskörű nyelvismeretének köszönhetően segédtiszti beosztást kapott, ami a közvetlen harci cselekményekben való részvétel szempontjából bizonyos fokú védeltséget jelentett. 1914. augusztus 25-én vagy 26-án a Rohatyn vidékén dúló csatában, az első vonalban harcoló egyik szakasz parancsnok nélkül maradt. Parancsra nem várva, Létay Balázs hadapród átvette a vezénylest. Még aznap elesett.⁵² Egyike volt az első világháború legelső áldozatainak.

Szerettei, barátai, tisztelői nem tudták elfogadni a gyász hírt. Hetekig, hónapokig várták a cáfolatot. Mindhiába. Végre december elsejei dátummal a család bejelentette a fiú elvesztését, majd a tudósítást a sajtó is átvette.⁵³ A lesújtó hír hallatán – „intézetünknek legszebb reménye nincsen többé az élők között” – Pósta a lelke mélyéből fakadó együttérzés hangján próbálta vigasztalni

⁵⁰ Banner: *i. m.* 220, 222–223.

⁵¹ UnitKözl XXVIII(1915). 98, 141.

⁵² Beszédék 1915/1916. fasc. I. 167. – Banner: *i. m.* 223.

⁵³ ÉRlvt C₁ 2284/4. – UnitKözl XXVII(1914). 223.

a megtört szülőket: „Az édesapa, az édesanya tudják, mit vesztek az ő édes gyermekükben, és bizonyos, hogy hallottak róla, mivé készült fejlődni az a mag, amelyet ők ültettek, és amelyet ők ápoltak a zsenge gyermekkorban, de azt csak mi tudjuk, hogy a palánta milyen nemes fává serdült, azt csak mi látjuk, hogy mi pusztult, mi hullott vele porba.”⁵⁴

Pósta vigasztalhatatlan volt. Siratta kitűnő tanítványát, megbízható munkatársát, a tudományt ért fájdalmas veszteséget: „Csaknem egy évtized munkája, amelyet fogainkat összeszorítva, csendben folytattunk, ugyanennyi időnek lelkesedése, meleg óhajtása, vágya és reménye hullott vele egy jeltelen sírba” – panasolta a kari ülésen felterjesztett jelentésében.⁵⁵ Pótolhatatlannak érezte az intézetet ért veszteséget: „Honnan vegyük ennek pótlására az erőt; honnan mérítsük újra egy évtizednek a hitét, lelkesedését és munkabírását, és hol van az a másik fiatalember, akivel őt magát pótolni lehetne?” – tette fel a válasz nélkül maradt kérdést az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának gyűlésén.⁵⁶

Az emlék

Az intézet dolgozói saját költségükön elkészítették tragikusan eltávozott pályatársuk 35×45 cm méretű mellszobrát.⁵⁷ Minden bizonnyal hiteles volt a gipszminta, hiszen kitűnő művész, a nagyszalontai Arany-szobor és a kolozsvári Kárpátok Őre megálmodója, Kolozsvári Szeszák Ferenc, a szobrászati műhely restaurátora volt az alkotó, aki intézeti munkatársként együtt dolgozott Létayval, szinte naponta találkozott vele, ismerte jól az arcvonásait. Hogy életet leheljen a hideg anyagba, az elhunyt bátyját kérte fel modellnek.⁵⁸ Negyedszázad múlva Létay Domokos a múzeumban járva még megmutathatta fiának, Lajosnak sosem látott, az első világháborúban elesett nagybátyja mellszobrát. A gipszminta későbbi sorsa ismeretlen. A kolozsvári múzeumok kutatói nem tudnak a Létay-portréről.

Pósta megbízásából Szeszák tárgyalásokat kezdett a budapesti Török E. Bronzszobor és Műöntöde cég tulajdonosával a bronzváltozat elkészítéséről. Az aranyozott, patinázott és cizellált munkáért a vállalkozó 250 koronát kért. Akárcsak a gipszminta esetében, az egykori munkatársak ezt a költséget is magukra vállalták. A mester olívdzöld siklósi márványt javasolt a talapzat részére. Szeszák vállalta a 150 cm magas talapzat tervének elkészítését. De nagyon elfoglalt volt, ezért Pósta kérte, egyezzen bele, hogy a képtár művész-restaurátorát, Merész (Müller) Gyulát, Létay

---

⁵⁴ UnitKözl XXVIII(1915). 79-81.

⁵⁵ Beszédék 1915/1916. fasc. II. 86–89.

⁵⁶ Pósta Béla: *Az érem- és régiségtár jelentése*. EMEÉvk 1914. 33.

⁵⁷ ÉRlvt C₁ 2416/3.

⁵⁸ Létay Lajos: *Merülő Atlantisz*. Utunk Évkönyv 1974. 136.

egykori kollégiumi osztálytársát kérje fel erre a munkára.⁵⁹ A talapzatért kért 500 koronát az Unitárius Egyház teremtette elő gyűjtéssel. A gyűjtőit Ferencz József püspök nyitotta meg 20 koronával. A szülőfalu unitárius egyházközsége, a család, Kovács Péter kolozsvári fényképész 50–50 koronával vezette a listát, Kovács Erzsí kisasszony 20 koronát adományozott. És következtek egykori tanárai, munkatársai, tanítványai. Rokonok és ismerősök hosszú sora. Nehezen bár, de az 500 korona összegyűlt.⁶⁰ Nem ismerjük írásos nyomát annak, hogy a bronzszobor elkészült volna. A háború idején sok erdélyi templom tornyából került le a harang, de anyagukból nem emlékszobrokat öntöttek.

A szoborállításhoz kezdeményezett gyűjtés befejezése után a Dávid Ferenc Egy-let megkezdte a gyűjtést egy Létay Balázs-emlékalapítványra. Halálában Létay Balázs belépett az egylet alapító jótévedői közé. Az elképzelés kigondolói egyelőre nem fogalmazták meg az alapítvány pontos célját. Néhány hónapig érkeztek az adományok.⁶¹ Közben a háború csak egyre szedte újabb áldozatait, és rövidesen több tucat hasonló emlékalapítvány született. Lassan mindenkinek megvolt a saját halottja, s a kegyeletos gyűjtések kezdeti lendülete alábbhagyott, kifulladt. A vérzivatar elülte után az egyéni drámákra emlékeztető kezdeményezések helyét a közös tragédiákra figyelmeztető, a jeltelen sírhantok és a tömegsírok hangulatát idéző honvédelmi emlékművek vették át. Aranyosrákos népe az unitárius templom köré-ritése tövében emelt emlékoszlopot elsíratott, ám el nem feledett hősi halottai emlékére. A szomorú névsor élén Létay Balázs zászlós neve áll.⁶²

Létay Balázshoz egyre kevesebben emlékeztek. Szülei, testvérei, tanárai, életben maradt munkatársai. A családon ott komorlott Balázs tragikus sorsa, ezért unokaöccsét jóformán érettségiig nem engedték a falu határán túl. A kolozsvári utcákon egy gyászruhás lány alakja emlékeztette még az ismerősöket Létay Balázshoz, „a tanárok gyöngyére”. A Főtér és az Egyetem utca sarkán álló fényképészműhely tulajdonosának lánya, Kovács Erzsí volt. Haláláig várta haza vőlegényét, a szőke Balázst...

Huszonhat évnyi rövid élet adatott meg Létay Balázshoz. Akárcsak Petőfinék. Fele a gyermeki álmoké volt. A másik fele egyre határozottabban körvonalazódó tervek formálásával, a megvalósításért végzett kitartó, lelkes munkával, tanulással telt el. Az alkotás évtizedei következtek volna. Ám a párkák itt elvágták Létay Balázs élete fonalát. Utóélete az előzőnek csak töredéke volt. Az emléke megőrkítését tervező mestere, munkatársai szándékukat nem vihették el a beteljesülésig: háború, fogság, börtön, halál, mellőztetés várt rájuk. Egy teljes nemzedék nőtt fel

---

⁵⁹ ÉRlvt C₁ 2416/3-6. Török levele Szeszáknak, Pósta levelei az unitárius teológia dékánjának, az Unitárius Közlöny szerkesztőjének, Szeszáknak.

⁶⁰ UnitKözl XXVIII(1915). 85, 104, 191, 207, 225.; XXIX(1916). 24, 39, 55, 70, 119.

⁶¹ Uo. XXIX(1916). 197.; XXX(1917). 31,61,78.

⁶² Az adatot Lőrinczi Károly aranyosrákosi unitárius lelkésznek köszönöm.

és ment el úgy, hogy jóformán nem is hallott Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolájáról, annak „legszebb reményéről”, Létay Balázsról. És nagyszerű tervükről, gyönyörű álmukról: a mezopotámiai Keleti Intézetéről. Lesz-e a tervnek valaha megvalósulása? „Hol van az a másik fiatalember”, aki Létay Balázs elkezdett útját továbbviszi, végigviszi?

Függelék

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Képviselő Tanács!

Tisztelettel kérem a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Képviselő Tanácsot, kegyeskedjék megengedni, hogy mint gyakorló tanár 1912. februárius 1-től kezdve az iskolai év végéig történelmet taníthassak a kolozsvári unitárius főgimnázium V. osztályában.

Mindeddig ugyan csak alapvizsgálatom van latinból jó, történelemből pedig dicséretes eredménnyel, s hogy mégis bátorkodom gyakorló tanárságot kérni, arra a következő okok indítanak.

Kis híján három éve szolgálok, mint gyakornok, a kolozsvári m. kir. Tudományegyetem érmészeti és régészeti intézetében, s ezalatt az idő alatt görög-római és keleti archaeológiával foglalkoztam. A múlt nyarat Londonban és Oxfordban töltöttem, hol szintén a görög-római és keleti emlékeket tanulmányoztam.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiséggyűjteményének határozott célja, hogy Babylonia és Assyria területén ásasson. E területek kutatásában csaknem minden művelt nemzet kivette már a részét, s nagyon is rég itt van már az ideje, hogy Magyarország is beleszóljon a sumir kérdés körül felmerült vitába. Ez azonban múzeumi anyag nélkül nem lehetséges, tehát mihamarabb ásatnunk kell, annál is inkább, mert az idegen nemzetek fokozott erővel fogtak a kutatáshoz.

Pósta Béla dr. igazgatóm engem szemelt ki a leendő ásatások vezetésére, s ezért legalább egy évet külföldön kell töltenem a keleti archaeologia tanulmányozásában. Mindenekelőtt tehát diplomára van szükségem, amit félévi gyakorló tanárság nélkül nem szerezhetek meg. Ha pedig most nem kaphatok gyakorló tanárságot, ez nekem csaknem egy évi idővesztést jelent nemcsak tanulmányaim folytatásában, hanem esetleg tanársegéddé leendő kineveztetésemben is.

Ezért voltam bátor a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Képviselő Tanácshoz fordulni kéréssel, remélve, hogy az okokat jól megfontolva, ebben az esetben eltekint a szabálytól, mely a szakvizsgálathoz köti a gyakorló tanárságot. Szakvizsgálatra különben már februárius folyamán előállok, s akkor alkalmaztatásom esetén az értesítőt is be fogom mutatni.

Kérésem szíves figyelembe ajánlva maradtam a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Képviselő Tanács

alázatos szolgája
Létay Balázs s.k. segédarchaeologus

*Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!*

A XIX. század archaeologiai kutatásai keletre irányították e tudományszakot művelő tudósok figyelmét. Azok a meglepő eredmények, amelyekkel Henry Layard, Taylor, Loftus, Ernest de Sarzec, legújabbán pedig Hilprecht vezetése alatt a philadelphiai egyetem nippuri ásatai jártak, lehetségessé teszik, hogy mai kultúránk gyökerének keresésénél tovább menjünk, mint eddig tettük.

A kérdés beható tanulmányozása különösen fontos reánk, magyarokra nézve, hiszen egy európai nép művészete sem állott annyira keleti hatás alatt, mint éppen a mi művészetünk. Azonkívül az ékírás megfejtése által kibontakozott két nyelv közül az ősi sumir nyelv aránylag legközelebb áll a turáni nyelvekhez a rokonság szempontjából: tehát önmagunkkal és a külföldi tudományos világgal szemben szigorú kötelességünk a lehető legkomolyabban foglalkozni a kérdéssel.

Alulírott három éve dolgozom az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában Dr. Pósta Béla igazgató úr vezetése alatt, muzeális érzéket tehát és a tudományos kérdések tárgyalásánál követendő szigorú eljárást a legjobb iskolában tanultam. Pósta Béla professor úr egyetemi előadásai a kérdés főbb pontjaival, a feladat nagyságával megismertettek, most tehát csak az anyag közvetlen tanulmányozása, a nyelv és írás elsajátítása volna hátra, amit itthon elvégezni természetesen nem lehet.

Mély tisztelettel kérem tehát Nagyméltóságodat, tegye lehetővé tanulmányaim ezirányú folytatását 2500 korona útisegély kiutalványozása által. Ezzel az összeggel egy évet töltenék Londonban, s ezalatt az idő alatt egyrészt mint egyetemi hallgató a professorok előadásaiból, másrészt a British Museum gazdag anyagának tanulmányozása által akkora jártasságot szereznek e tudományágban, hogy azután önálló művelésére is képes lennék. A tavaly voltam már két hónapig Angliában, s ezalatt az angol nyelvet tanultam meg annyira, hogy ebben a tekintetben nagyobb nehézségek nem lesznek. Itthon tanulmányaimat befejeztem, tanári diplomám van, s így teljes erővel foghatnék kitűzött célom megvalósításához. Annyira érzem a kérdés fontosságát, hogy saját vagyonomból is áldoznék reá, ha egyáltalán volna vagyonom, így azonban kénytelen vagyok Nagyméltóságodhoz fordulni, és kérni, kegyeskedjék nekem 2500 koronát kiutalni abból a célból, hogy azzal Londonban tölthessek egy esztendőt a keleti archaeologia tanulmányozásában.

Nagyméltóságodnak
Kolozsvár, 1912. június 15.

alázatos szolgája:
Létay Balázs s.k.
okleveles középiskolai tanár,
a kolozsvári Tud.egyetem érmészeti és
régészeti intézeténél alkalmazott tudományos segédmunkás

London, 1914. febr. 22-én
Méltóságos Uram!

Az első két hónap szerencsésen elmúlt, s egészségem, apró hülésektől eltekintve, csorbát nem szenvedett. Állítólag, aki az angol éghajlatot kibírja, az nyugodtan mehet bármely éghajlat alá. Ez a ködös, nedves levegő tényleg sokkal veszedelmesebb, mint a mi száraz hidegünk. Bár távolról sincs olyan hideg, mint nálunk szokott lenni, azért az emberek mind gyapjú alsóruhát hordanak, ami megóvja a testet a gyors felmelegedéstől s a gyors lehűléstől. Az időjárás nagyon változékony úgy, hogy maguk a fák is zavarba jöttek, s ezelőtt egy hónappal kezdtek rügyezni. Nagyon hamar megbánták.

Ami a lakásomat illeti, azzal többé-kevésbé meg vagyok elégedve; egyetlen hibája, hogy egy kissé távol van a Brit. Museumtól, s így minden nap kb. 40 fillérbe kerül az utazgatásom oda s vissza. Reggel megyek 9 órákor, ekkor nyílik, ebédre hazamegyek egy órákor, ismét vissza, s este $\frac{3}{4}$ 7-kor megint haza. Este aztán nyelvgyakorlatokat végzek. Mikor nem vagyok a múzeumban, állandóan a házigazdámékkal vagyok, s beszélek mindenről az ég világán, csakhogy szokjon a szám az angol szavakhoz. Soha életemben ilyen beszédes nem voltam. Még aztán olvasok fennhangon nekik. Így jutottam most már annyira, hogy a bibliából való felolvasásokat is megértem, holott az angol bibliai nyelv talán még inkább különbözik a mindennapi beszédétől, mint áll ez a magyar nyelv esetében. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy most már perfekt angol vagyok. Azt hiszem, legalább tíz évi intellektuális élet szükséges az illető nyelvterületen, hogy valaki egy olyan raffinált nyelvet, mint az angol, tökéletesen, minden finomságával és fordulatosságával elsajátítson. A nyelvről beszélve eszembe jutnak a nemzetiségi állapotok. Én nem tudom, tanultam-e az iskolában vagy nem, de ha tanultam is, tökéletesen elfelejtettem Anglia nemzetiségi viszonyait. Én mindig azt hittem, hogy itt mindenki angolul beszél. S bizony csak legutóbb konstatáltam nagy meglepetéssel, hogy, az igen elütő skót dialektust nem számítva, három teljesen különböző nyelv van használatban Angliában. Az angol, walesi s az ír kölcsönösen éppúgy nem értik egymás beszédét, mint mi nem értjük a kínait. Méltóságod bizonyára tud róla, de engem nagyon meglepett. Az ír-ről még gyanítottam, de hogy Wales-ben egész külön nyelvet beszéljenek, arról nem álmodtam. Érdekes az is, hogy az angolnak is, bármilyen nagy és gazdag nemzet, megvannak ugyanazon nyomorúságai, mint nekünk. Csak a napokban történt, hogy egy nagy vasúttársaság Amerikából szerzett magának ügyvezető igazgatót, mert, amint az igazgatóság egyik tagja, valami lord, kijelentette, nem találtak Angliában arravaló embert. Az újságok persze azonnal boncolgatni kezdték a kérdést, rámutattak számtalan bajra, többek között, hogy minden jövedelmezőbb hivatalt a mágnások fiatalabb fiaival töltenek be (ezek ugyanis nem öröklik sem a címet, sem a vagyont), s nem érvényesülhetnek a tehetségek. Nincs vállalkozó szellem, nagy a konzervativizmus stb. stb. (Mintha magyar la-

pokat olvasna az ember.) Ez alkalommal az egyik lap felújította Bernard Shaw-nak egyik mondását, hogy ti. az angol tökféjű, s mikor angol eredmények forrásai után kutatunk, vagy zsidó, vagy ír, vagy német koponyára bukkanunk. Természetesen Shaw is ír ember, Dublinban született. Annyi bizonyos, hogy Anglia nagyságának a létrejövetelében nagy része van az ország szerencsés fekvésének, sziget voltának. Bajok, úgy látszik, mindenütt vannak, sehol sem fenékgig tejföl.

Idejövetelem utáni második héten bejutottam a Brt. Museum olvasótermébe. A dolog nem ment minden nehézség nélkül. Kérést kellett írni, idevaló lakos jóállásáról gondoskodni stb. Ebben egy itteni unitárius pap, Hankinson, akiről már írtam Méltóságodnak, volt segítségemre. Mindenekelőtt tájékozódtam, az irodalomról, a tudomány irányáról stb. Azt azonnal láttam, amiről különben már otthon meg voltam győződve, hogy az ékírást olvasni, fordítani meg kell tanulnom. Kikerestem tehát egy jó nyelvtant, s hozzáfogtam a betanulásához. Közben egyúttal olvastam Hilprecht összefoglaló munkáját: „Explorations in the Bible Lands during the 19th Century”. Ebből, valamint később az eredeti munkákból láttam egész tisztán, hogy bizony a nagy haszon mellett töméntelen kárt is csináltak ezek az ásatók. Egykettő kivételével abszolút tájékozatlanok voltak nemcsak a tudomány tekintetében, de nem ismerték a systematikus ásatás legegyszerűbb követelményeit sem. Ezer szerencse, hogy a kikerült anyag nagy része feliratos emlék volt, s így valami tudományos megállapítás is lehetséges volt. Megtörtént nem egyszer az a hallatlan eset, hogy az ásató, anélkül, hogy legalább magához hasonló helyettesről gondoskodott volna, hetekig távol volt az ásatás színhelyétől. Hilprecht keservesen panaszkodik az ilyenformán veszendőbe ment megállapítások miatt, s különösen kikel a philadelphiai egyetem, csak a múlt század végén vezetett, 2-ik és 3-ik expedíciója munkálkodása ellen. Ezeknek a vezetője persze nem ő volt, csak a többié. Használható archaeologiai anyag híján a kérdés nyelvészeti oldalát cultiválták az emberek, s az irodalom nagy részét most *szövegközlés, nyelvészeti kérdések fejtegetése, s a feliratok alapján szerkesztett történetek, s az ásatók regényes elbeszélései* teszik ki. A nyelvészeti oldal túltengése dacára egy tisztességes, széles alapon kidolgozott assyr nyelvtant nem lehet találni. Még a legújabb s legterjedelmesebb a Delitzsch-é, melyet a King: *Elemi nyelvtana* után, most tanulmányozok. A King nyelvtanának elvégzése s vagy 200 jegy betanulása után hozzáfogtam könnyebb szövegek olvasásához. Most annyira vagyok, hogy könnyebb szövegeket olvasok és fordítok, természetesen nem precizül, hiszen az két hónapi munka után lehetetlen is. Az írás annyira összefügg a nyelvvel, hogy az előbbi az utóbbi ismerete nélkül nem lehet olvasni, nem lehet megérteni. Nem untatom Méltóságodat a nehézségek leírásával, csupán azt jegyzem meg, hogy egyúttal a héber nyelv alapelemeivel is tisztába kellett jönnöm, az egész assyr nyelvészet ugyanis arra van alapítva. A múlt levelemben említett tervem szerint hozzáfogtam, hogy egy – mondjuk – leltárt készítek magamnak az assyr-babyloni területről. Azt akarom, hogy az egész területről tudjam, ki hol ásatott, mit talált, vagy ki járt ott és mit látott. Ezt föltétlenül szükségesnek tartom egy ásatási terv megfogalmazásához, meg

aztán más szempontból sem értéktelen. Emellett állandóan gyakorlom magam a nyelvtanban, olvasásban és fordításban. A kiadott szövegek olvasása aránylag nem nehéz, tekintve, hogy a jegyek mind a 8–9. századbeli köemlékek jegyei után készültek. Azonban a közölt szövegek olvasása nem jelenti egyúttal az emlékeken levő jegyek ismeretét is. Az írás a 3–4 ezer esztendő alatt annyi változáson ment keresztül, hogy legalább három fajta írást kell megkülönböztetnünk, amiknek a jegyei bizony meglehetősen elütők. Roppant szükség volna egy kimerítő, a szó szoros értelmében vett felirattanra, de még mindig várat magára. A British Museumban elég bőven van képviselve mindenféle írásmód, s csak azt várom, hogy elég biztosnak érezzem magam, bizonyos szempontokból, s aztán kérni fogom az anyag rendelkezésemre bocsátását, amennyire lehetséges.

Munkám van bőven, amit végezhetek itt az olvasóteremben, s ha éppen olyan utalás van valamely tárgyra, amit meg kell nézmem, a kiállítási helyiségek közel vannak, s azonnal felfuthatok.

Az assyriológia maga nem olyan horribilis anyag, hanem az a sok érintkezési pont, a rokon kérdések érdekeltsége stb. bizony meglehetősen masszát nyújtanak, amiben könnyen el lehet tévedni, meg lehet zavarodni. Én most nyelvészeti vagy művészettörténeti részletkérdésekkel nem foglalkozom. Úgy gondoltam, ha először az egésznek a vázával tisztában leszek, a részleteket könnyebben és világosabban állíthatom magam elé.

Mikor Méltóságodnak és minden szeretteinek a legjobbakat kívánom, maradok

mindig hálás köszönettel
alázatos szolgája :
Létay Balázs s.k.

U.i. Levelem már megírtam, mikor a Kovács úr levelét megkaptam, csak pénzügyi okok akadályozták az elküldését. Most még jó, hogy nem küldtem el, mert Kovács úr leveléből olvasom, hogy Méltóságod nem kapta meg előbbi levelem, melyben Liszt halotti maszkjáról is írtam. A dolog úgy áll, hogy egy angol lady Hankinson tiszteletes közvetítésével felajánlotta Liszt halotti maszkját az intézetnek, s szeretné Méltóságod megerősítő nyilatkozatát hallani, hogy a maszk méltó helyen lesz felállítva, s rajta lesz az ajándékozó, valamint fia neve, ki kedvelt tanítványa volt Lisztnek. A maszkot a nyáron Hankinson vinné Kolozsvárra. Kérem tehát Méltóságodat egy pár sorban megírni nekem ez ügyben a véleményét, hogy én is tudjak határozott feleletet adni.

by Mrs. Appleby
29. Gloucester Crescent.
Regents Park. London. N.W.

B. Létay Esq.

KULTÚRA, TÖRTÉNELEM, ÍRÁS*

Kulturális, történelmi örökségünk írott emlékeinek megőrzése és védelme mint a lelkeszi szolgálat fontos része

A címben szereplő szavak mindannyiunk számára ismerősek, úgy gondolom, mégsem fölösleges egy kicsit körbejárnunk a fogalmak jelentéstartalmát.

Kultúra¹

A *kultúra* szó olyan gazdag jelentéstartalmú, hogy föltétlenül meg kell értenünk legalább a ma használt fő jelentés-dimenzióit. A fogalom tisztázásakor terjedelmi okok miatt csak vázlatosan ismertetjük a különböző diskurzusokban játszott szerepének és funkciójának változatosságát.

Jóllehet napjainkban elfogadott tény, hogy a „kultúra” modern terminus, hiszen mai jelentésének fő alkotóelemei a 18. század utolsó negyede után alakultak ki és kapcsolódtak össze, s a kifejezés gyakorlatilag minden európai nyelvben jelen van (franciául *culture*, németül *Kultur*, olaszul *coltura*, oroszul *kultura* stb.), eredete az antikvitásig² nyúlik vissza.

Végző soron a latin *colere* igéből származik, amelynek jelentése ’művelés’ (elsősorban a föld művelése), ’gondozás, ápolás, gondoskodás’. Az igét használták még a ’lakni valahol’, az ’ékesíteni, díszíteni’, valamint a ’tisztelni Istent’ (*cultura deorum*) értelmében is. A szó értelmének lényeges változását, amely a mai szóhasználathoz való közeledés első döntő lépéseként tartható számon, Cicero (i. e. 106–43) a *Tusculanae Disputationes* című művében megfogalmazott „*cultura animi ... philosophia est*” állítása jelentette, amely tehát a filozófiát a lélek műveléseként határozza meg. A *colere* metaforikus jelentését bizonyítja a belőle képzett *cultus* szó, amelynek használatából kiderül, hogy a kiművelés, jobbtétel értelmét nemcsak anyagi létezőkre vonatkoztatták, hanem lélekkel, műveltséggel kapcsolatos értelemben is használták. Mutatja ezt a „*cultus animorum*

---

* A 2004. február 7-i kolozsvári teológiai csendesnapok keretében az unitárius hallgatók előtt tartott előadás bővített változata.

¹ A kultúra fogalmát Márkus György: A kultúra: egy fogalom keletkezése és tartalma. In: Kultúra és modernitás. T-Twins 1992. című műve alapján jártam körül.

² antik = A nagyra becsült és mintaképnek is tekintett (ókori görög-római) régiségek (antikvitások) jelzője. A reneszánsztól alakul ki az itáliai nyelvhasználatban a pusztán régi, elavult ócskaságok (*vecchio*) megkülönböztetése a megbecsült régiségektől (*antico*). Pl. a 14–16. század számára a mélyen megvetett bizánci stílus „ódsi görög modor”, a követésre méltó ókori görögöké viszont „antik”.